

Mimarlık Yapıtlarının Mimarlık ve Mimarlık Dışı Rollerini: Gaziantep Alaüddeve Camisi (1903)

Mustafa Servet AKPOLAT*

ÖZET

Gaziantep il merkezinde bulunan, Dulkadirli Beyi Alaüddeve tarafından onaltıncı yüzyılın başında inşa ettirilen ve aynı isimle anılan cami ilginç bir mimarlık ürünüdür. Çünkü 1898 yılında harabe halindeki yapı, minaresi dışında tamamen yıkılarak, yerine yeni bir cami yaptırılmıştır.

Tanzimat sonrası Osmanlı Mimarlığı özelliklerini taşıyan cami Ermeni mimar Ermenak tarafından tasarlanmış ve Gaziantep'te başka önemli yapıları da gerçekleştirmiş olan Kirkor Usta tarafından inşa edilmiştir.

Seçmeci bir anlayışla tasarlanan cami, Osmanlı Klasik Dönem, Neogotik, Neoklasik ve Güneydoğu Anadolu Cami Mimarlığının özelliklerini taşır. Osmanlı Klasik Dönem anlayışını yansıtan kubbeye örtülmüş ibadet mekanında yer alan mihrap, minber ve vaiz kürsüsü Neoklasik ve yerel mimarlığın izlerini taşımaktadır. Son cemaat yeri bulunmayan yapının dış cepheleri ise Neoklasik anlayışla biçimlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Alaüddeve Camisi/Osmanlı Mimarlığı/Gaziantep/Tanzimat Sonrası

ABSTRACT

Alaüddeve Mosque, built by Alaüddeve the Dulkadir Ruler(Dulkadir Beyi) at the beginning of the sixteenth century in Gaziantep province center is an interesting architectural work, since the ruined structure was demolished in 1898 and a new mosque was built at the same place.

The Mosque that reflects the characteristics of the Post-Tanzimat Ottoman Architecture was designed by the Armenian architect Ermenak and built by the masterbuilder Kirkor who built other important monuments in Gaziantep.

The Mosque as a product of the eclectic approach combines the features of the Ottoman Classic Period, Neogothic, Neoclassic and Southeastern Anatolia Mosque Architecture. *Mihrab*, *minber* and *vaiz kürsüsü* taking place in *harim* which is covered by a dome in the style of the Ottoman Classic Period, possess the features of Neoclassic and local architecture. The outer facades of the Mosque which has no *son cemaat yeri* were designed in Neoclassic style.

Key Words: Alaüddeve Mosque/Ottoman Architecture/Gaziantep/Post-Tanzimat Period

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

GİRİŞ

Genellikle kabul edilen bir anlayışa göre, mimarlık yapıtları ait oldukları dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel durumlarını oldukça sağlıklı bir biçimde yansıtır. Salt mimarlık tarihi ve sanat tarihi açısından bakıldığında ise bu yapıtlar dönemlerinin mimarlık ve sanat anlayışlarını ortaya koyarlar. Yazımızın konusu olan, Gaziantep kentindeki Alaüddevle Camisi yukarıda belirtilen rolleri fazlasıyla üstlenen bir yapıdır. Çünkü onaltıncı yüzyılın başında Dulkadir Beyi Alaüddevle zamanında inşa edilen cami, 1903 yılında harap durumdayken tamamen yıkılarak yerine aynı isimle yeni bir cami yapılmıştır. Bu yazıda Alaüddevle Camisi'nin, ikincisi daha ağırlıklı olmak üzere, yukarıda belirtilen iki dönemi tanıtılacak ve tartışılacaktır.

TANZİMAT SONRASI OSMANLI MİMARLIĞI VE GAZİANTEP'TEKİ UYGULAMALAR

Tanzimat Reformları Osmanlı kent planlamasını ve mimarlığını çok derinden etkilemiştir. Batılı kent planlama yöntemleri ile mimarlık anlayışları Tanzimat sonrasında birlikte uygulamaya konulmuştur. Osmanlı yönetimi, Batı'daki gelişmeleri öğrenmekte ve uygulamakta yetersiz kaldığı için, uygulamalar da çoğu zaman yabancı uyruklu veya azınlığa mensup gayrimüslim mimarlar ve ustalar eliyle olmuştur.

Osmanlı ekonomisinin 1838'de Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması ile Batı'ya tam olarak açılışı ve 1839 Tanzimat Fermanı ile simgelenen yeni yönetim anlayışı 19. yüzyılın ikini yarısında kentlerin yapısında önemli dönüşümlere sebep olmuştur. Yeni ekonomik ilişkiler ve yönetim biçimi yeni kentsel merkezler, yeni bir altyapı ve yeni kurumlar gerektiriyordu.

Bu nedenle, Batı'dan alınmış yasalar, yönetmelikler ve yöntemler, yine Batı'dan alınmış kurumlar aracılığı ile Osmanlı kentlerinde uygulanmaya başlamıştır. Batı kent planlamasının yeni yapıları geriye çekerek sokakları genişletme ve yeni parselasyon ilkeleri gibi dönemin kent planlama tekniklerini içeren "I. Ebniye Nizamnamesi" 1848'de yürürlüğe girdi. 1856'da ise kent planlamasının en önemli araçlarından biri olan kamulaştırma işlerini düzenleyen yasa uygulamaya konulmuştur. Böylece başkent İstanbul'un ve diğer Osmanlı kentlerinin görünümü değişmeye başlamıştır. Osmanlı yönetimi için kentlerin Batılı ölçülere göre yeniden planlanmasının bir başka amacı daha vardır: Merkezi devlet otoritesini yeniden kurmak. Bu amaç Batılı Devletler tarafından da aynı derecede önemseniyordu. Çünkü ticari ve siyasi etkinlikleri için bir çeşit engel oluşturan eski feodal kişi ve kuruluşlardan böylece kurtulmak mümkün olacaktı. (Teke- li 1996:45, Yerasimos 1996:1)

Gerçekten de bu yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası saygınlığı azalır-

ken, merkezi yönetimin ülke düzeyindeki otoritesi güçlenmiştir. Sonuçta 19. yüzyıl Avrupa kent planlamasının üç temel ayağı olan “güvenlik”, “güzellik” ve “sağlık” Osmanlı kentlerinde de belirli ölçülerde sağlanmıştır. (Akpolat 2001:81)

Tanzimat sonrasında Gaziantep’te meydana gelen değişikliklere de kısaca bakmak yararlı olacaktır. Bir araştırmamız “19. yüzyılda devlet yönetiminde yapılan yenileştirmelerin sonuçlarının Antep’te her alanda fark edildiğini” ifade etmektedir. (Şıvgın 1997:92). Devlet bürokrasisinde Tanzimat’tan sonra yapılan reformların ilk uygulandıkları yerler arasında Halep ve Antep kentleri başta gelmektedir.

Gaziantep’in 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Batılı bir kent görünümü kazandığı görülmektedir. Belediye’nin 1880’lerin başında kurulduğu ve kentin geniş caddelere, düzgün sokaklara, çeşitli yeşil alanlara ve piknik alanlarına sahip olduğu izlenmektedir. (Akpolat 2001: 80)

Türk ve Ermenilerin çeşitli okullarının yanında, Amerikan Hastanesi(1848) ve Koleji(1876) Gaziantep’in kentsel kimliğine yeni ve olumlu katkılar sağlamıştır. Diğer taraftan camiler ve kiliseler onarılmış, ayrıca bir cami(Alaüddeve), bir sinagog ile iki kilise inşa edilmiştir. Bütün bu olumlu gelişmeler I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla son bulmuş, savaş ve kargaşa Cumhuriyet’in ilanına kadar sürmüştür.

ALAÜDDEVLE CAMİSİ

Gaziantep’te halk arasında “Ali Dola” adıyla anılan Alaüddeve Camisi Dulkadiroğlu Alaüddeve Bozkurt Bey (HD: 1479-1515) tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde bu cami “Sultan Alaüddeve Camisi” olarak tanıtılmıştır. (Altınöz 2000:319) Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde Alaüddeve’ye ait dört vakfiye bulunmaktadır. Bunlardan hicri 906(M. 1501) tarihli Arapça vakfiyede Dülkadiroğlu Beyliği’nin diğer yerleşmelerinde inşa edilen yapılarla birlikte “Ayıntab şehrinde de yeni bir cami bina edildiğinden” söz edilmekte ve buraya gelir sağlayan vakıfların isimleri sıralanmaktadır (Altınöz 2000:319). Yukarıda belirtilen vakfiyedeki ifadeye bakarak, Alaüddeve Camisi’nin Maraş Ulu Camisi ile birlikte 1501 yılında yapılmış olduğu söylenebilir. Ayrıca Altınöz, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alan 1557 yılına ait Ayıntab Vakıf Defteri ile III. Murad Devri Halep Evkaf Defterleri’nde caminin gelirlerinin hangi vakıflardan elde edildiğine ilişkin bilgiler bulunduğunu kaydeder (Altınöz 2000:320). Gaziantep camileri konusunda geniş kapsamlı araştırmaları bulunan N. Çam ise eski Alaüddeve Camisi’nin dikdörtgen planlı ve düz toprak damlı olduğunu belirtir (Çam 2000:2).

Gaziantep’li ünlü araştırmacı Cemil Cahit Güzelbey(1908-1995), harabe halindeki eski caminin yıkılıp yerine bugünkü caminin inşa edilmesini babasından aldığı bilgilere ve

bu işin içinde olan diğer yetkili kişilere dayanarak yayımlamıştır (Güzelbey 1961:9, 10). Caminin yıkılıp yeniden yapılması işi Güllü Hacı Mahmut ile Millet Kahvehanesi'ni işleten Kel Ahmet'in girişimleriyle başlamıştır. Caminin inşa işi ise Abdullah Edip Bayram, Ali Cenani, Abdullah Necip Barlas, Bahdeniz Emiri oğlu Sait Efendi ve caminin imamı Ali Efendi'den oluşan bir kurul tarafından yönetilmiştir. Eski cami 1314(M. 1898) yılında yıkılmış ve yapının enkazı yaklaşık 250-300 m. uzaklıktaki Kale'nin hendeğine doldurulmuştur. Güzelbey, caminin mimarının Ermeni azınlıktan Ermenak Efendi olduğunu ve yapının kentte diğer önemli bazı yapıları da gerçekleştirmiş olan Kırkor Usta tarafından yapıldığını belirtmektedir (Güzelbey 1961:10). Halktan toplanan paralar ancak caminin duvarlarının yapılmasına yetebilmiştir. Kubbenin yapımı ve caminin gerekli görülen diğer harcamaları için dönemin padişahı II. Abdülhamid'den yardım istenir ve cami, II. Abdülhamid'in gönderdiği parayla tamamlanır. Cami'nin 1329(M. 1903) yılında ibadete açıldığı mihrabın üstündeki dua yazısının sağ alt köşesinde yazılıdır. (Şekil 7) Ayrıca caminin inşasının tamamlanması nedeniyle Gaziantep'li şair Abdullah Efendi birinci mısrası mihrabın sağında, ikinci mısrası solunda bulunan, tarih düşürme beyitini yazmıştır:

“Yapıldıkta umumun hizmeti ile çıktı bu tarih
Ahali oldu tecdide muvaffak işbu mihrabı”

Caminin yapım işini yöneten heyette yer alan Ali Cenani Bey, daha sonra milletvekili olduğu zaman camiye bir hilye-i şerif (Hazreti Muhammed'in dış özelliklerini betimleyen eser) temin etmiştir. Bu hilye-i şerifin camiye getirilişinde gösterişli bir dini tören yapılmıştır (Güzelbey 1961:10).

Cami'nin kuzey batı köşesine, 2.00 m. uzaklıkta, batı duvarına paralel olarak 1324(M. 1908) yılında küçük bir mescit inşa edilmiştir. Mescit'in kapısının üzerinde Hafız Ahmet Efendi'nin yazdığı üç beyit yer almaktadır:

O Muhsinzade İhsan sahibi Hacı Mehmed Beg
Güzel hayra muvaffak oldu hakdan itdi istimdad

Muammer eylesin hallak-ı bir zaman anı
Nice böyle eser koysun olunsun nam-ı pâkı-yad

Sezayi tarih-i tam lafzen ve manen söyledim hafız
Şu mescid oldu bin üçyüz yirmi altıda bünyad

Beyitlerin altında da mali ve hicri takvime ait 1324 ve 1326 tarihleri yer almaktadır (Altınöz 2000:321).

MİMARİ TANIMLAMA

Alaüddeve Camisi, günümüzde de hala kentin en görkemli anıtı olan kalenin 250-300 m. güneyinde Uzun Çarşı Mahallesi'nde konumlanmıştır. Üç geniş caddenin kesiştiği köşede yer alan cami, büyük kubbesi ve özenli taş işçiliği ile kolaylıkla fark edilir durumdadır. (Şekil 1) 20. yüzyılın başında seçmeci anlayışla tasarlanmış, son cemaat yeri olmayan harim bölümü, eski caminin silindirik gövdeli, tek şerefeli minaresi ile ilginç bir birliktelik oluşturmaktadır. (Şekil 2,3) Caminin kuzeybatısına, 2.00 m. uzaklıkta bulunan ve camiden 5 yıl sonra inşa edilen 8.50 x 6.00 m. boyutlarındaki geleneksel bir Gaziantep evini andıran beşik çatılı mescit seçmeci etkiyi daha da artıran küçük bir yapıdır. Caminin kuzeyinde giriş kapısının önünde yer alan siyah ve beyaz taşlarla geometrik bir düzenle kaplanmış 7.60 m. genişliğindeki avlusu bulunmaktadır.

Plan ve İç Mekan:

İbadet mekanı, kare planlı kubbeli, erken ve klasik dönem Osmanlı camilerinin farklı bir uygulaması görünümündedir. İbadet mekanına girildiğinde ilk etki olarak bu mekanın aydınlık, ölçü ve oranları titizlikle düşünülmüş mimari elemanların yer aldığı izlenimi hissedilir. Yarım küre bir kubbeyle örtülü mekanın doğu ve batı duvarında dörder, güney ve kuzey duvarlarında ikişer kemerli pencere yerleştirilmiştir. 2.20 m. kalınlığında beden duvarlarının alt bölümlerinde 1.50 m. derinlikte içine pencerelerin yerleştirildiği üstü kemerli boşluklar elde edilmiştir. (Şekil 2,6) İçinde pencerelerin yer aldığı kemerlerin sayısı doğu ve batı duvarlarında, ortadakiler daha geniş olmak üzere üçer tane dir. Ortadaki geniş olan kemerlerin içine ikişer tane, yanlardaki küçük kemerlerin içine ise birer pencere yerleştirilmiştir. Kible duvarında ve kuzey duvarında ise yanlardaki kemerler aynı şekilde yinelenmiş, ortalara ise kible duvarında mihrap ve vaiz kürsüleri, kuzey duvarında ise giriş kapısı yerleştirilmiştir. Dört duvarda da ortadaki büyük kemerlerin yüksekliğinin yanlardaki küçük kemerlerden yüksek olması, orta eksenlerin vurgulanmasını ve duvarların yüzeyinde düşey bir hareketlilik sağlamıştır.

Kible duvarının ortasında yer alan mihrap ile iki yanındaki duvardan taşkın ve simetrik düzende konumlanan mimber ile vaiz kürsüsü dengeli bir görünümündedir. Mihrap ve iki yanındaki mimber ile vaiz kürsüsü bazalt duvar payelerine oturan, kilit taşı vurgulu yüzeysel bir sivri kemer içine alınarak belirginleştirilmiştir. (Şekil 6) Yarım daire planlı, yarım kubbe kavsaralı mihrabın iç yüzeyi düşey etkili geometrik şekillerle bezenmiştir. Mihrabın iki yarım kavsara hizasına kadar yükselen korint üslubunda ikiz sütunlar yerleştirilmiştir. (Şekil 7) İkiz sütunların üstüne ise önce birer satırlık kitabe ve onun üstüne de dış sırası ile sonlanan yivli ikiz duvar payeleri bulunmaktadır. Dış sıralı silmenin üstündeki, tepesinde hilal biçimli bir alem bulunan üçgen alınlık mihrabı taçlandırır.

(Şekil 6) Ayrıca, üçgen alınlığın ortasında yuvarlak bir yazı madalyonu, kavsara kemerinin köşeliklerinde bitkisel bezeme öğeleri bulunmaktadır.

Mihrabın iki yanında yer alan mimber ve vaız kürsüsü aynı mimari özellikleri taşırlar. Yarım yuvarlak ön kısımları duvardan taşkın olan bu elemanların yüzünde, korint başlıklı ince kemerlerle birbirinden ayrılan üç küçük sivri kemer yer alır. Mimber ve vaız kürsüsünün üstünde ise alemli soğan kubbeler, altında ise baş aşağı duran dilimli soğan kubbeler bulunmaktadır. (Şekil 6) Arkalarında, güneye bakan küçük dikdörtgen birer pencere bulunan mihrap ve vaız kürsüsüne duvarın içinden çıkan dar merdivenlerden ulaşılmaktadır. II. Abdülhamid'in armağanı olduğu söylenen büyük boyutlu ve mimari ile uyumlu iki adet saat mihrabı ve vaız kürsülerini tamamlayan öğeler olarak değerlendirilmelidir.

Harimin kuzey duvarı diğer üç duvara kıyasla daha yalındır. Giriş kapısının üstünde iki tane dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Kapının iki yanında da diğer duvarlarda olduğu gibi içlerinde birer pencere bulunan kemerler yerleştirilmiştir. İbadet mekanının kuzeydoğu köşesine duvarın içine bir dolap nişi, kuzeybatı köşesine ise çatıya çıkan yuvarlak bir merdiven yerleştirilmiştir. (Şekil 2) Harimin kuzeydeki yapının mimarisıyla uyuşmayan demir borular ile desteklenen kadınlar mahfili 10 yıl kadar önce yapılmıştır.

İbadet mekanının dört duvarında yer alan kemerlerin bitiminde köşelere temiz geometrisi ile yarım kubbe tromplar yerleştirilmiştir. Trompların arasına ise duvarların yüzeyine duvardan az taşkın yapılmış tromp kemerleri ile aynı biçim ve yükseklikteki kemerler yerleştirilmiştir. (Şekil 6) Siyah beyaz taşların kullanımıyla yapılan bütün kemerler mekan kalitesine olumlu katkılar sağlamaktadır. Bu arada, gerek tromp kemerleri ile duvar yüzündeki kemerlerin arasındaki yüzeylerin gerekse alt sırada, köşelere yakın kemerlerin arasındaki yüzeyler de mekanı sınırlayan kabuğu daha plastik hale getirecek biçimde eğrisel üçgenlerle doldurulmuştur. (Şekil 6)

Ayrıca, doğu, güney ve batı duvarlarında ortadaki yüzeysel kemerlerin eksenlerine birer kemerli pencere yerleştirilmiştir. Zengin ve yüksek giriş cephesi düzenlemesi nedeniyle kuzeydeki pencere sınırları belirtilerek kör bırakılmıştır.

Kubbeye geçişi sağlayan trompların üstünde yer alan bir silmeden sonra dışta onaltıgen içte yuvarlak olan yalın bir anlayışla biçimlenmiş olan kubbe kasnağı yer almaktadır. Kasnağın üzerinde eşit aralıklarla yerleştirilmiş sekiz tane kemerli pencere bulunmaktadır. Ve mekanı örten yarım küre kubbe ince bir silmeden sonra kasnağın üstünde bütün mekanla uyumlu bir biçimde yerini alır. Gerek kubbenin içinde gerekse duvarlarda herhangi bir bezeme bulunmamaktadır.

Dış Yüzler:

Yapının dış yüzlerinin tasarımı da içte olduğu gibi seçmeci bir üslupla gerçekleştirilmiştir. Simetrik düzenleme, ön yüzün daha özenle tasarlanması, eksenlerin vurgulanması

sı gibi ondokuzuncu yüzyıl akademik mimari kuralların, bu yapıda titizlikle uygulandığı görülmektedir.

Giriş cephesi, farklı mimari elemanları, farklı malzeme kullanımı ve tekniği ile, neredeyse birbirinin aynı olan diğer üç cepheden daha özenli tasarlanmıştır. (Şekil 4) Bu cephe yapıyı çepeçevre dolaşan bir silmeyle alt bölümü daha geniş olmak üzere yatay olarak iki bölüme ayırmıştır. Yapının cephesi, üstte ise yine tüm yapıyı dolaşan kalın bir saçak silmesi ile sonlanır. Diğer taraftan, giriş cephesi ve diğer cepheler köşelerde birer ve arada iki tane olmak üzere duvardan az taşkın dört pilastr ile düşey olarak aynı büyüklükte üç bölüme ayırmıştır. Orta bölümde, eksene yerleştirilmiş cephenin en önemli elemanı olan girişi, altta basık kemerli kapı ve üstündeki ilginç pencere düzenlemesi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. (Şekil 5) Giriş kapısı duvar düzeyinden geriye çekilerek cephe hareketlendirilmiş ve böylece oluşan girintinin alt bölümüne geometrik desenlerle bezeli oturma elemanları yerleştirilmiştir. (Şekil 10) Kapının iki yanına yarım daire kesitli, korint başlıklı ikiz sütunlar yerleştirilmiştir. Kapının üstünde, büyük bir sivri kemer içindeki, üstünde üç yapraklı yonca biçiminde kör bir pencere bulunan ikiz pencereli yöresel Memluk üslubundaki düzenleme cephenin en vurgulu elemanıdır. İkiz pencere düzenlemesi ortada iki, yanlarda ise birer yuvarlak sütun ile zenginleştirilmiştir. Ayrıca ikiz pencereleri içine alan büyük kemer de yivli pilastrlarla desteklenmiştir. (Şekil 5, 8)

Girişin iki yanında alt bölümde birer tane kemerli geniş pencere, bunların üstünde ise daha küçük boyutlu kemerli kör pencereler cephedeki diğer mimari öğelerdir. (Şekil 11)

Giriş cephesindeki bütün kemerlerde siyah-beyaz taş kullanılarak bir hareketlilik elde edilmeye çalışılmıştır. Giriş kapısının ve pencerelerin kemerlerinin ve sövelerinin ön yüzüne kabartma neoklasik bitkisel motifler işlenmiştir. (Şekil 11) Ön cepheyi diğer cephelerden ayıran bir diğer özellik de yatay kenarları pahlanmış siyah-beyaz taş sıralarından oluşmasıdır.

Alaüddeve Camisi'nin diğer üç cephesi giriş cephesi ile aynı tasarım anlayışı ile fakat daha yalın olarak gerçekleştirilmiştir. (Şekil 3)

Yapının doğu ve batı cepheleri birbirinin aynıdır. Bu nedenle sadece doğu cephesi tanıtılacaktır. Ön cephedeki pilastr ve yatay silmeler, aynı biçim ölçülerle bu cephede de görülmektedir. Alt bölümde yanlardaki yüzeylere birer tane, ortadaki yüzeye iki tane olmak üzere ön cephedeki kemerli pencerelerden dört tane yerleştirilmiştir. (Şekil 3) Üst bölümde ise her yüzeye birer tane olmak üzere alttakilerden daha küçük üç pencere yerleştirilmiştir. Bu pencerelerden iki yandakiler cephedeki simetrik dengeyi sağlamak için konulmuş kör pencerelerdir. Bu cephede siyah renkli bazalt taş yalnız pilastrlarda ve pencerelerin söve ve kemerlerinde kullanılmıştır. Diğer bölümlerde temiz bir işçilikle uygulanmış sert beyaz kesme taş uygulaması görülür.

Güney cephede, mihrabın bulunduğu bölüm dışındaki bölümler doğu ve batı cephesi ile aynı anlayışla biçimlenmiştir. Mihrabın bulunduğu bölümde ise yine doğu ve batıdaki gibi aynı büyüklükte pencere sövesi ve kemeri yerleştirilmiştir; ancak pencerelerin arasındaki sağır bölüm mihrap yapımı için yeterli olamayacağından pencere boşluğu yanlardan küçültülmüştür. Aynı anlayışla mihrabın iki yanındaki mihrap ve vaız kürsüsüne, duvar içinden çıkan merdivenlerin gizlenmesi için de altta bir bölüm sağır hale getirilmiştir. (Şekil 9)

Cami fazla yüksek olmayan dıştan onaltıgen bir kasnak üzerine oturan, kurşun kaplı bir kubbe ile sonlanır. Kasnağın köşelerinde küçük pilastrlar yerleştirilmiştir. Üstte sacak silmesiyle sonlanan kasnağın her yüzüne ise sırasıyla bir kör bir açık olmak üzere kemerli pencereler yerleştirilmiştir. (Şekil 3)

Caminin kuzeydoğu köşesinde, doğu duvarına 0.50 m. uzaklıktaki eski minare seçmeci üsluptaki yeni cami ile ilginç bir birliktelik göstermektedir. Yüksek kürsüsünün üzerinde yer alan minarenin gövdesi ve peteği yuvarlaktır. Minarenin girişi kuzey tarafındadır. Eski bir fotoğrafta minarenin peteğinin ortasında sonradan sökülen ahşap bir güneşliği olduğu görülmektedir (Çam 2000:11, Resim 4).

Caminin kuzey tarafındaki bahçesine, on yıl kadar önce sekizgen bir şadırvan ile bir imam odası inşa edilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Gaziantep Alaüddevle Camisi yazımızın giriş bölümünde belirttiğimiz gibi dönemin mimarlık anlayışı ile birlikte, kentin ve Osmanlı Devleti'nin de o dönemdeki sosyal, ekonomik, kültürel ve etnik yapısını da bir ölçüde yansıtmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin 1838'den başlayarak sanayileşmiş Avrupa ülkeleri ile yapmış olduğu serbest ticaret anlaşmaları sonucunda ülke, bu ülkelerin malları için bir açık Pazar durumuna gelmiştir. Yabancı malların pazarlanması, çoğunlukla gayrimüslim tüccarlar eliyle yapılmış ve bu yolla gayrimüslim halk ekonomik, sosyal ve siyasal bakımdan güçlenmiştir. Gaziantep'te de en büyük grubu oluşturan Ermeni azınlığın her bakımdan güçlendiği görülmektedir. Bunun mimariye yansımaları bu dönemde inşa edilen, bugün Kurtuluş Camisi olan Meryem Ana Kilisesi(1873-1892) ile Anadolu Turizm Ticaret Meslek Lisesi olan Kendirli Kilisesi(1898) başta olmak üzere, dönemin eğitim yapılarında ve konutlarında rahatlıkla izlenmektedir.

Biz bu bağlamda, sadece Meryem Ana Kilisesi'nin kubbesi ile Alaüddevle Camisi'nin kubbelerini karşılaştırmak istiyoruz. 1892 yılında tamamlanan haç planlı eklektik bir yapı olan, büyük boyutlu Meryem Ana Kilisesi'nin kubbесinin çapı 13.20 m.dir. Elimizde yazılı bir belge olmamakla birlikte, bir tepe üzerinde yer alan bu kubbeli kilise-

nin Müslüman halkı rahatsız ettiğini ve daha büyük kubbeli bir cami yapmak için örgütlendiğini söyleyebiliriz. Kubbesinin çapı 15.30 m. olan Alaüddeve Camisi'nin, Padişah II. Abdülhamid'in maddi desteği ile tamamlandığı göz önüne alındığında, etkinin ve tepkinin önemi ve büyüklüğü daha iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca, yapının mimarının ve ustabaşının ise Ermeni azınlıktan olması da dönem mimarlığının bir diğer özelliğini yansıtmaktadır. Cami mimarlığı açısından bakıldığında ise, Alaüddeve Camisi'nde ilginç saptamalar yapmak mümkündür.

Gaziantep'teki camilerin hemen hepsinde bulunan son cemaat yeri, müezzin mahfili ve kadınlar mahfili bu camide bulunmamaktadır. Son cemaat yerinin eksikliğini beş yıl sonra inşa edilen mescit ile karşılanmaya çalışıldığı düşünülebilir. Ancak caminin bu kadar yakınında inşa edilmiş başka bir mescit örneği Osmanlı cami mimarlığının hiçbir döneminde bulunmamaktadır. Buradaki uygulama büyük kiliselerin yanına veya bitişiğine yapılan şapel uygulamalarına benzemektedir.

Caminin mihrap, mimber ve vaız kürsüsünün mimari çözümü Gaziantep ve Kilis camilerindekiler ile hemen hemen aynıdır. Mihrabın ele alınışı ve biçimi ile duvar içindeki küçük merdivenlerle çıkılan balkonu andıran köşk tipi mimber ve vaız kürsüsünün benzerleri Gaziantep'te Alaybey, Karatarla, Hacı Nasır, Karagöz, Bekir Bey, Eyüboğlu ve Ömeriye camilerinde görülmektedir (Çam 2000:3).

Gaziantep camilerinin avlusunda ve sadece ön cephesindeki iki, bazen daha çok renkli taş ve mermer kullanımı, benzer şekilde Alaüddeve Camisi'nde de görülür. Ancak burada ön cephede daha yoğun olan renkli taş kullanımı yan cephelerde ve kible cephesinde de uygulanmıştır.

Ondokuzuncu yüzyıl mimarlığının yoğun olarak kullanılan bir malzemesi olan dövme demir Alaüddeve Camisi'nde ön cephedeki pencere şebekeleri ile kapı kemeri boşluğunda görülmektedir. (Şekil 10,11) Avluyu çeviren alçak taş duvarın üstündeki koruluk da özenli bir işçilik gösteren dövme demir tekniği ile yapılmıştır.

İşlevsel açıdan bazı sorunları olmasına karşın harim mekanı başarılı bir tasarım olarak kabul edilmelidir. Kubbe, kasnak, tromplar ve ana duvarlar arasındaki bağlantılar çok iyi çözümlenmiştir. Bununla da yetinilmeyerek gerek tromp kemerleri ile duvar yüzeyindeki kemerler arasındaki yüzeyler, gerekse trompların altına gelen köşelerde bulunan küçük kemerlerin arasındaki yüzeyler geometrisi çok iyi çözümlenmiş eğrisel üçgenlerle doldurulmuştur. (Şekil 6) Harimde mihrap, mimber ve vaız kürsüsü dışında herhangi bir bezemeye rastlanmaması dönemin ekonomik sıkıntısının sonucu gibi görülmelidir.

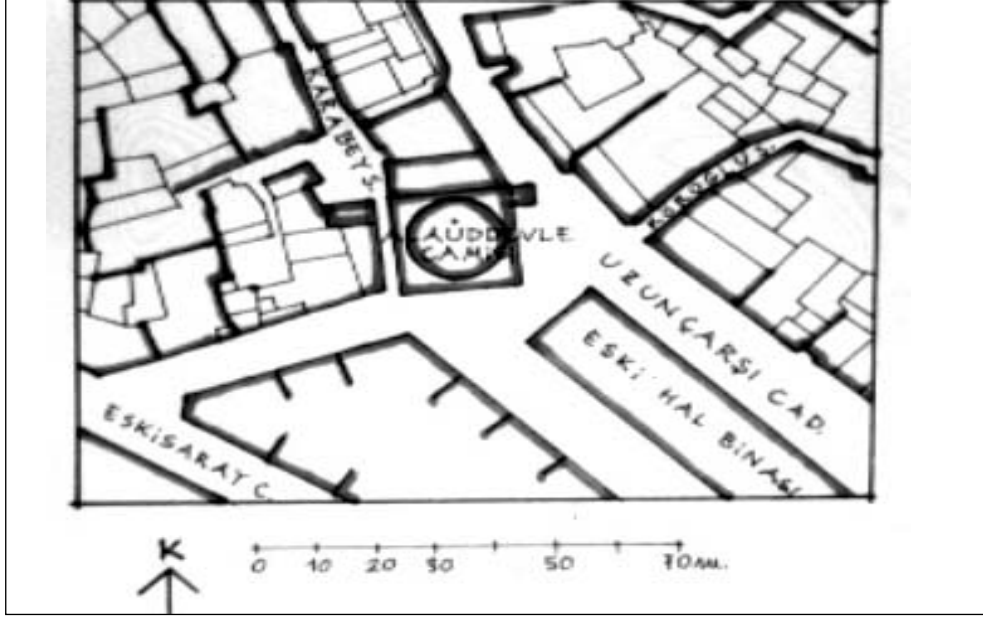
Yapının mimari açıdan çözümlenememiş başlıca sorunu ise cephedeki farklı ve biçimci anlayışın sonucu kör veya kısmen köreltilmiş pencerelerdir. Cephelerde trompların bulunduğu bölümlere kör pencereler yerleştirilerek cepheyi oluşturan iki yatay bö-

lüm arasında denge sağlanmaya çalışılmıştır. Benzer bir anlayışla kible duvarının orta bölümündeki pencereler kısmen kapatılmış ve küçük dikdörtgen pencereler oluşturulmak zorunda kalınmıştır. (Şekil 9)

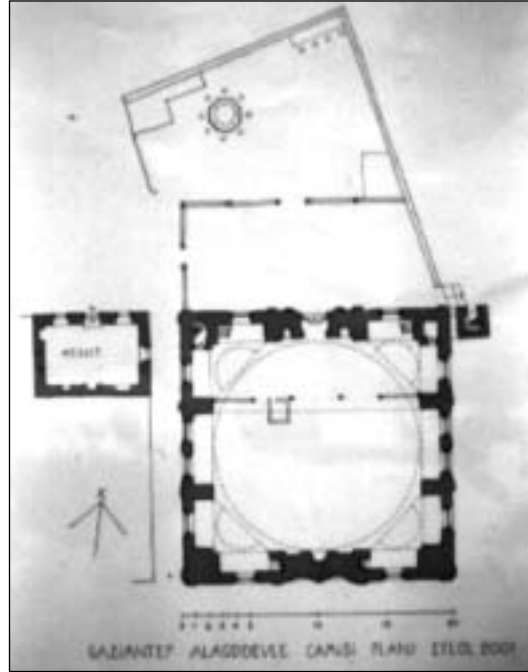
Gaziantep Alaüddevle Camisi mimarlık tarihi ve sanat tarihi dışında, kentin ve Osmanlı devleti'nin yirminci yüzyıl başındaki siyasal, sosyal ve ekonomik durumu konusunda çeşitli bilgiler içeren bir kültür varlığı olarak titizlikle korunmalı ve kollanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akpolat, M. S., Gaziantep'te Tanzimat Sonrası Mimari Gelişmeler, Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri 25-27 Ekim 2000 Hatay, s. 79-88, s. 297-303, Ankara, 2001
- Altöz, İ., Gaziantep Alaüddevle Camii ve Vakfiyesi, Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu, 22 Ekim 1999, s. 317-324, Gaziantep, 2000
- Aydın, S., Cemil Cahit Güzelbey'in Ardından, Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, s. 49-62, Sayı: 2, 1995
- Başgelen, N., Dünya Kültür Mirasında Gaziantep, İstanbul, 1999
- Çam, N., Müezzin Mahfilleri ve Gaziantep Camilerinin Ahşap Müezzin Mahfilleri, IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi I. Cilt, s. 541-556, Ankara, 1995
- Çam, N., Gaziantep'te Türk Mimarisi, Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu 22 Ekim 1999, s. 1-4, Gaziantep, 2000
- Dündar, A., Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri, Ankara, 1999
- Güzelbey, C. C., Alaeddevle Camii, Gaziantep Kültür Dergisi, Ağustos 1961, s.177-178
- Güzelbey, C. C., Gaziantep Camileri Tarihi, Gaziantep, 1992
- Şıvgın, H., 19. Yüzyılda Gaziantep, Ankara, 1997
- Tekeli, İ., 19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Ed.: Dumont, P., Georgeou, P., (Çev.: Bertay, A.), s. 19-30, İstanbul, 1996
- Yener, Ş. S., Gaziantep Kitabeleri, Gaziantep, 1958
- Yerasimos, S., Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Ed.: Dumont, P., Georgeou, F., (Çev.: Bertay, A.), s. 1-18, İstanbul, 1996

Şekil 1: Durum Planı

Şekil 2: Cami'nin Planı

Şekil 3: Giriş Cephesi

Şekil 4: Doğu Cephesi

Şekil 5: Giriş Cephesi, Ayrıntı

Şekil 6: Mihrap ve Harimin Güney Batı Köşesi

Şekil 7: Mihrap

Şekil 8: Giriş Kapısının Üst Bölümü

Şekil 9: Güney Cephe; Mihrabın Arkasındaki Pencere Durumu

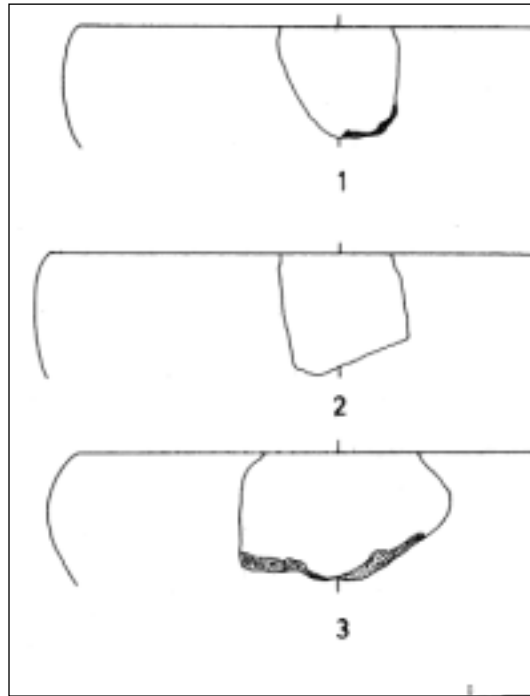
Şekil 10: Giriş Kapısı

Şekil 11: Giriş Cephesindeki Pencerelelden Bir Tanesi

Şekil 12: Mescid'in Giriş Cephesi

Şekil 13: Mescid'in İç Görünüşü